

Малежик Дмитро Іванович,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії та філософії історії

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

demetrius@i.ua

orcid.org/0000-0002-1242-2134

ПОЛІТИЧНА ЦЕНзуРА І ТВОРЧА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1960-Х РР.

У роботі розглянуто основні причини та шляхи реалізації ідеологічного тиску засобами політичної цензури на представників творчої інтелігенції радянської України у другій половині 1960-х рр. Значну увагу приділено наслідкам політико-ідеологічних кампаній для розвитку культури України.

Ключові слова: політична цензура, творча інтелігенція, ідеологічна кампанія, «застій», пропаганда.

THE POLITICAL CENSORSHIP AND THE ARTISTIC INTELLIGENTSIA IN UKRAINIAN SSR IN THE 2ND HALF OF 1960S

The paper deals with the analysis of the main causes and ways of realization of ideological pressure on artistic intelligentsia of Soviet Ukraine during the 2nd half of 1960s. The main attention has been paid to the consequences of political and ideological campaigns for Ukrainian culture.

Key words: political censorship, artistic intelligentsia, ideological campaign, Stagnation, propaganda.

Процес реформ, який почався за М. Хрущова, сприяв зростанню громадської активності та появи нового покоління творчої інтелігенції, відомого як «шістдесятники». Однак із приходом до влади в СРСР Л. Брежнєва ситуація як у політичному, так і в духовному житті країни почала поступово змінюватися. Насамперед посилювався контроль над літературою та мистецтвом. Партійний нагляд доповнювався відомчим, який здійснювали міністерства, творчі спілки тощо. Значна роль належала цензурі як важливому елементу функціонування системи тоталітаризму. Кожний матеріал, перш ніж потрапити до читача, проходив ретельну перевірку на «ідейну чистоту». Кожний рядок, що будив думку та породжував бодай найменші сумніви, безжально вирізувався чи викреслювався [1, с. 340].

Такий жорсткий контроль неминуче посилював догматизм, збіднював духовне життя, призводив до своєрідного роздвоєння літератури й мистецтва, до появи позаофіційного «самвидаву». Замість обміну думками, діалогу та дискусії утвердилася фальшива одноставність, за якою приховували байдужість чи конформізм. Замість справжньої свободи слова існувало право на свободу слова, яким можна було

скористатися тільки тоді й такою мірою, коли та наскільки дозволяли ідеологічні чиновники. Крім того, потрібно враховувати, що будь-яка заборона, яка виходила «зверху», подвійно або потрійно посилювалася на місцях. Це означало, що будь-який натяк на незадоволення національними кадрами означав фактичне зняття їх із посади республіканською владою.

Навесні 1968 р. почалося справжнє цькування видатного українського письменника Олесь Гончара. На початку року журнал «Вітчизна» опублікував його роман «Собор», тоді ж цей твір вийшов у першому номері нової серії «Романи й повісті». Проте перший секретар обкому партії О. Ватченко «впізнав» у романі себе та, заручившись підтримкою Л. Брежнєва, виступив із різкою критикою «Собору» на пленумі Центрального комітету Комуністичної партії України [1, с. 343]. О. Ватченко назвав роман «ідейно порочним», «шкідливим, пасквільним твором». Його фактично підтримав у своїй заключній промові П. Шелест, хоча безпосередньо автора не звинувачував. Більше ніхто з учасників пленуму не торкнувся цього питання, оскільки на ньому взагалі йшлося про поліпшення партійної інформації та було проведено кадрові зміни

(замість А. Скаби секретарем Центрального комітету Комуністичної партії України обрано Ф. Овчаренка). Однак навіть таке куце «обговорення» визначило подальшу долю роману: його засуджували за «ідейні прорахунки», а потім майже 20 років замовчували [6, с. 412].

Було виключено з партії та вигнано з роботи журналіста газети «Зоря» М. Скорика, який відмовився організувати негативні відгуки на роман і виступив проти статті робітника Г. Діхтяренка. Його звинуватили в тому, що він «проявив буржуазний погляд, стверджуючи, що робітник не має права втручатися у творчість письменника», «вживав націоналістичні слова: “селянин” замість “колгоспник”, “сьогодення” замість “тепер”, “відсотки” замість “проценти”», «агітував поетів, які пишуть по-російському, писати по-українському» [1, с. 359]. Також було звільнено з роботи журналістів С. Шейніна, В. Зарембу, І. Опанасенка, поета І. Сокульського, письменника В. Чемериса, режисера Р. Степаненко.

У 1968 р. побачила світ збірка повістей та оповідань І. Чендея «Березневий сніг», до якої увійшла повість «Іван». На початку року на пленумі правління Спілки письменників України критик Г. Сивокін високо оцінив творчість письменника. Водночас він зазначив, що автор повісті тяжіє до минулого, що це – анахронізм, втеча від дійсності. Проте після пленуму закарпатські газети почали писати вже про наклеп на дійсність, друкувати статті й листи про «ідейні хиби» повісті. За словами І. Чендея, складалося враження, ніби на Закарпатті вже й проблем на ідеологічній ниві немає більших і важливіших, ніж «Березневий сніг» [3, с. 69]. Письменник майже на 10 років був відлучений від активного літературного життя, не мав можливості публікувати свої твори.

Наприкінці 1960-х рр. від активної літературної діяльності усунуто М. Вінграновського,

Ю. Щербака, І. Жиленко, В. Шевчука [5, с. 159]. Це було неабияке життєве випробування – перевірка волі, характеру, переконань. Такий нагляд за культурою, за ідейним змістом кожного рядка, написаного письменником, свідчив про посилення консерватизму та про повну відмову від принципів «відлиги».

Поворот у культурній політиці, що розпочався в 1962–1963 рр., завершився в 1968–1969 рр. Це було повернення до практики «культового» періоду, до традицій ждановщини [2, с. 210]. У пресі почалася широка кампанія проти демонстрації в СРСР зарубіжних кінофільмів, зокрема розважальних, яку очолив журнал «Огонек». Дедалі активнішу й більш відверту пропаганду шовіністичних поглядів розгорнув журнал «Молодая гвардия» [1, с. 367]. Так, критик М. Лобанов у статті «Освічене міщанство» накинувся на значну частину інтелігенції та молоді. Справжні джерела духовного збагачення підростаючого покоління він знаходив тільки в минулому, при цьому намагаючись протиставити одну націю іншій і будь-яким чином підкреслити перевагу саме російської нації. Ще більш реакційною була програмна стаття В. Чалмаєва, опублікована в четвертому номері журналу «Молодая гвардия» за 1969 р. [6, с. 381].

Водночас зазначимо, що очікуваної багатьма реабілітації Й. Сталіна не відбулося, а в літературі негласно «закрили» тематику, пов'язану з періодом сталінщини.

Отже, цензура слугувала дієвим засобом політико-ідеологічного контролю за різноманітними інформаційними потоками, за інтелектуальною працею, а в підсумку навіть за всією духовною атмосферою в суспільстві. Посилення ідеологічного тиску в період «застою» загалом негативно вплинуло на розвиток української культури та спричинило нові хвилі переслідувань українських митців.

Список використаних джерел:

1. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.
2. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). Київ : Альтернативи, 1999. 303 с.
3. Заплотинська О. Нонконформістська інтелігенція в офіційному дискурсі 1960-х рр.: механізм формування громадської думки. *Інтелігенція і влада*. 2006. Вип. 6. С. 58–66.
4. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років. Київ : Либідь, 1995. 224 с.
5. Політична історія України. XX століття : у 6 т. / ред. кол. : І. Курас (гол.) та ін. Київ : Генеза, 2003. Т. 6. 696 с.
6. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1998. 720 с.